

inclusió.cat

IV Congrés de l'Acció Social
8 i 9 de juny 2023 | L'Atlàntida de Vic

SERVEIS SOCIALS, TRANSVERSALITAT I INCLUSIÓ SOCIAL

Conferència inaugural

Begoña Roman

La inclusió social avui: reflexions constructives

ORGANITZA:

Generalitat de Catalunya
Departament
de Drets Socials

UVIC

UNIVERSITAT DE VIC
UNIVERSITAT CENTRAL
DE CATALUNYA

Càtedra
de Serveis Socials

La inclusió social avui: reflexions constructives

Begoña Roman Maestre

Facultat de Filosofia (Universitat de Barcelona). Presidenta del Comitè d'Ètica del Serveis Socials de Catalunya.

Dividiré la meva exposició en tres parts. En la primera em detindré en el camp semàntic dels conceptes que giren al voltant de la inclusió social i la variació històrica de les interpretacions que se'n han fet. En concret, parlaré de les nocions d'*inclusió*, *exclusió* i *reclusió*. M'aturaré en l'adjectiu social com a quelcom més complex del que merament fan la ciutat i les polítiques públiques. En darrer lloc, en torn a l'adverbi *avui*, analitzaré algunes de les característiques amb les quals s'han definit els nostres temps.

En una segona part, des d'un punt de vista ètic criticaré nocions d'inclusió que son insuficients o patològiques, per reduccionistes o per generadores d'adhesions enverinades i totalitàries. Són inclusions que exigeixen dependència per la continua necessitat d'aprovació de l'altre. Són inclusions que exigeixen homogeneïtzació, assimilació, alienació, despersonalització instrumentalització, fins i tot en nom del bé comú. Aquesta inclusió es pot arribar a acceptar des d'una servitud voluntària per por a l'exclusió, a la reclusió; o per abdicació degut al cansament en la lluita pel reconeixement.

En la tercera part faré la proposta d'una inclusió constructiva que és mes complexa en ser transversal i interseccional. En darrer lloc, proposaré quatre criteris per avaluar el tipus d'inclusió que promovem:

- 1) L'atenció a les tres esferes del reconeixement per a la salut personal i social, cadascuna d'elles amb obligacions morals diferents, amb veus diferents.
- 2) L'universalisme interactiu, que requereix de justícia però també de cura, d'atenció individual i també comunitària i dinàmica.
- 3) El desenvolupament de les capacitats per a valorar el desenvolupament humà que fomenten millor les comunitats inclusives.
- 4) Les polítiques d'acollida, que no són menors qüestions procedimentals i no s'esgoten en la distribució econòmica.

1. Inclusió social: camp semàntic i variacions històriques

Les paraules no son mers instruments per a comunicar realitat mitjançant conceptes. Les paraules creen realitat, fem coses amb elles, també pal·lien ferides com ferim amb elles. Les paraules són com a còdols, de tant fer-les servir muten el seu significat, s'erosionen i, sovint, no sabem el que amb elles volíem dir. Per això, a vegades, les paraules no ajuden a entendre'ns, perquè cadascú les interpreta a la seva manera. Les paraules també, com nosaltres, habiten en el temps, elles solen viure més que qualsevol de nosaltres, en les vam trobar aquí quan ens van néixer, altres les vam crear. Algunes paraules també moren, i desapareixen les coses que reclamaven amb elles. Pensem, per exemple, en la fraternitat de la triada revolucionària, o en la paraula d'honor. Però les que es queden, com a còdols, en el seu desgast evidencien quan les necessitem i per això quan utilitzades estan al llarg de molt de temps. Quelcom així, ha passat amb la paraula inclusió i encara més si se li adjunta l'adjectiu social.

Dintre del camp semàntic de la paraula inclusió, trobem relacionades (compartint la mateixa arrel, "clusió", que ve de tancar), l'exclusió i la reclusió. Si mirem algunes de les accepcions de la inclusió que recullen els diccionaris de l'Institut d'Estudis catalans (IEC) o el de la Real Academia espanyola (RAE) trobem les següents acceptacions:

La RAE diu que "incluir es poner algo o alguien dentro de una cosa o conjunto de cosas dentro de sus límites"; i que inclusió és "una conexión o amistad de alguien con otra persona".

A l'IEC es defineix incloure com posar dins del tot, en comú amb altres parts; i inclusió com l'acció i efecte d'incloure.

Només amb aquests quatre apunts ja podem traure algunes conclusions des d'un punt de vista ètic, que és el que aquí m'interessa explicitar. En primer lloc, cal senyalar que és propi de la inclusió el lloc, el dintre, un dintre on un se sent i se sap part de grup, del conjunt amb el que hi ha quelcom en comú. I perquè un té quelcom en comú, comparteix, en la inclusió es tracta de sentir-se bé, voler ser-hi. Aquest bé és, per definició, volgut voluntàriament.

Tot dintre suposo un afora, i amb això uns límits que marquen (identifiquen o estigmatitzen) i demarquen qui pot i qui no, amb tot el que els límits i les fronteres suposen per a qui entra i per a qui no. La inclusió suposa donar acollida, que implica apertura de ment, però també de portes i finestres. La acollida, si és bona, és pel caliu al que convida a unir-se per connectar-hi.

L'exclusió, contràriament, suposa descartar, rebutjar, negar la possibilitat de quelcom; També pot al·ludir al deixar de formar part. La RAE ens diu que excloure és "quitar a algo o alguien del lugar que ocupaba, o prescindir de él". Com pot intuir-se, l'exclusió és quelcom indesitjable (deixant de banda l'autoexclusió), perquè suposa un rebuig, un no poder ser part i ser apartat. Les diverses formes d'exclusió acaben generant estigma, una marca que deixa ferides morals, amb cicatrius que no es veuen però tenen efectes i generen accions, com veurem més endavant, quan parlem del ressentiment per manca de reconeixement.

L'exclusió té una derivada peculiar que es recull en l'adjectiu "exclusiu". En aquest cas, s'està orgullós de disposar de quelcom original només per a un, i una mena de privilegi que prohibeix l'ús als altres.

La paraula reclusió, que tant pot ser voluntària com involuntària, deriva de no poder ser inclòs, fins i tot abdicar de demanar-ho. Especialment preocupant és el fenomen *hikikomori*: quan no em sento bé, perquè no hi ha caliu, m'excloc i em recloc, no vull, no m'interessa ser part de res de fora, que és d'intempèrie. Tanmateix, altres vegades, pensem en el cas de la discapacitat o la dependència, s'ha reclòs a les persones sovint en nom del seu bé, la seva protecció, per no atendre les estructures (de tot tipus) en les què apareixen barreres físiques i socials (capacitisme, per exemple) per a formar part de la societat i fins i tot poder formar-se (per això l'escola que s'anomena inclusiva).

Històricament s'ha parlat de la inclusió social des de dins, com un exercici de concessió davant el qual els altres, als qui incloure haurien d'estar agraïts del gest d'acollida. En deferència, han d'emmotllar-se a la manera de fer i ser dels de dintre. Els de fora, *ells*, s'han d'adaptar a *nosaltres*. Des d'un punt de vista ètic, el tot es transforma si altre diferent entra. Aquesta metamorfosi no succeeix per qüestions mecàniques, sinó perquè per a fer lloc per a tots, necessàriament ha d'haver canvis, amb la complexitat que comporta que les parts puguin reconèixer-se en les seves diferències. La inclusió social avui fàcil no és.

Respecte a l'adjectiu social cal afegir que, amb freqüència, es parla d'inclusió social només al·ludint als col·lectius vulnerables, quan social som tots. L'individu no és un àtom, ni es fa a si mateix ni sempre s'agrega voluntàriament i a voluntat també es desagrega. Som micro-institucions socials: naixem i ens desenvolupem com humans només entre d'altres humans. Allò social inclou a tots els que estem a la societat formant petites comunitats, com ara l'escola, el barri, els clubs. Social no és només la ciutat i les polítiques públiques, que són necessàries per a la convivència pacífica, s'alimenten tant d'iniciatives individuals com col·lectives. Tots necessitem comunitats de pertinença interconnectades amb altres més petites, iguals o més grans.

Sembla, per aquesta reducció de la inclusió social als col·lectius vulnerables, que no ens preocupi la classe cosmopolita, per exemple, la que paga els seus impostos malgrat no s'inclou. Aquestes persones, que formen també els seus guetos en el *upper* de les ciutats, no sembla que suposin cap problema d'inclusió social. Tot i que, com és necessària la societat, creem contractes socials en els que els fong hobbesians (Benhabib, 2006) puguin coexistir amb certa pau sense gaire contactes entre ells.

No es tracta de criticar sense més el contracte social, però sí la seva versió atomista neoliberal. El “quilòmetre zero” s’instaura en les coses, no en les persones. Hi ha vincles que no es fan ni a cop de contracte, ni instrumentalment ni per reciprocitat estratègicament interessada. Hi ha persones, com les dependents o discapacitats que mai podran aportar el que necessiten. Els vincles sòlids es forgen en comunitats no atomitzades on es realitzen treballs de cura diaris.

Els nostres temps d’avui són accelerats, digitals, globalitzats i els tipus de vincles que generem tendeixen a ser líquids, en la famosa nomenclatura de Z. Bauman (Bauman, 2018) quan no gasosos. La solidesa i solidaritat (la que va substituir la fraternitat?) dels vincles és causa d’haver de treballar la inclusió social només per a la pobra gent de sempre. Les ànimes, com els cossos, també moren de gana, es llegia en el mur de Berlín, un mur que aïllava i desnodria per desconexió. Els nostres temps generen barreres invisibles per normalitzades.

2. Inclusions indesitjables

Hi ha inclusions que, malgrat socials, són indesitjables, no bones, perquè reclouen, o imposen unes condicions que ningú voldria per a ells. Pensem que encara hi ha alguns entorns residencials que difícilment són acollidors pels ritmes homogenis, poc centrats en les persones, davant de la manca d’alternativa, les persones s’adapten.

En societats com les nostres, moralment plurals, és difícil acordar nocions de bé, tanmateix és més fàcil demarcar el mal, el que ningú vol per a ell mai ni en lloc. El mal funda.

Són indesitjables inclusions insuficients, com ara la del ciutadà que es limita a pagar els impostos i no dona quefer, no obstant això, tampoc participa ni es compromet en la societat. Són inclusions reduccionistes, perquè converteixen la societat en un cúmul agregat d’individus. Pensem en el documental de La teoria sueca de l’amor. A Suècia tenen un Estat de dret molt desenvolupat amb molt bons serveis socials, i també tenen una taxa altíssima de depressió i suïcidis per solituds no desitjades. Segurament que el clima, qüestions religioses i altres factors influeixen, tot i que clarament influeixen els vincles quotidians febles, al posar-ho tot a càrrec de l’Estat i els sistema d’impostos. Què poc es resolen els problemes humans quan l’Estat s’encarrega de tot. Quedi clar que defenso l’Estat de Dret i el contracte social, ara bé, com tot el que és bo, en la justa mesura.

Tampoc són desitjables inclusions patològiques, perquè fan mal en demanar per a entrar i ser-hi part una adhesió enverinada, al preu de despersonalitzar-se i obeir. Per a formar part i ser inclòs, s’ha de fer el que nosaltres, aquells que t’acollim decidim i organitzem. Són dolentes aquestes inclusions despersonalitzadores perquè un ha de deixar de ser qui és i no es reconeix, per poder ser tractat com un tu davant de l’altre.

En llatí es distingeix entre dos altres: *alius* i *alter*. Del primer deriva l’alienació, l’altre esdevé objecte o instrument, súbdit, no subjecte. De l’alter ve alteritat i altruisme, a l’altre se’l reconeix en la seva idiosincràsia, igual a mi però no soc jo ni és un alter ego, hi ha el respecte que ens devem per la nostra igual condició de subjectes en diferents circumstàncies. L’altre no es mai un genèric, un mer subjecte de drets. Té la seva particularitat i idiosincràsia, i també aquesta s’ha d’incloure.

També són patològiques quan generen dependència deguda a la continua necessitat d’aprovació de l’altre. En aquest cas es compleix fins i tot es participa, ara bé, les regles del joc de qui inclou ja estan preestablertes. Es tracta de jugar o no, però res de poder canviar ni el joc ni les seves regles. I llavors es fa de la necessitat virtut: com que no havia alternativa, què bé que ens van incloure. Llavors la persona es troba en la tessitura d’haver de transformar-se per adaptar-se o morir.

Perquè també pot donar-se una certa servitud voluntària, com ens recordar E. De la Boétie (De la Boétie, 2020): contra un mateix prenem decisions, i sí, consentint es pot generar injustícia. Es el cas de les inclusions que acullen demanant a l’altre tot i els de dins només fem un petit gest d’obrir la porta, però sense voler canviar res de la casa.

Si la inclusió implica obrir per a que dintre s'estigui bé, la mera presència de l'altre obliga a fer molts canvis a la casa, adaptar la casa a la persona, no a la inversa. Ens recordava irònicament B. Brecht en Històries del Señor Keuner. En ser aquest preguntat sobre què feia quan s'enamorava, respongué que feia un dibuix de la persona i intentava que s'assemblés. En ser de nou preguntat sobre qui s'assembla a què, si el dibuix a la persona, Keuner respon: "No, no, la persona al dibuix" (Brecht, 1974). A vegades, en la inclusió social procedim així: primer posem el nostre ideal de societat i després a les persones; i si aquestes no encaixen, pitjor per a elles.

Comptat i debatut, no són bones inclusions socials aquelles on la persona ha de deixar-ho de ser per a quadrar en els requisits i condicions que posen per a entrar-hi. Cal també que qui incloem estiguem disposades a la transformació social que implica la inclusió. Aquesta és més que mer reconeixement de drets de l'altre genèric. És un altre concret que canvia, igual que ho fem nosaltres i té una història.

La inclusió no pot ser de puré, quan es passa la batedora i tota la varietat es perd en una amalgama indeterminada on no es reconeix ningú. Tampoc és desitjable una inclusió social a la macedònia de fruites, on floten en un suc i plat comuns diferents tipus de fruites sense cap relació ni barreja entre elles, i en la què sempre pot apartar-se, a gust del consumidor, aquell tros de fruita que no agrada.

La metàfora més encertada segurament sigui la manta policroma que és el *patchwork*. Aquesta és una manta que no només dona caliu, sinó que es *pro-cura*, artesanalment, de fer petites puntades en les que ens unim amb la mateixa finalitat de donar caliu i on tothom pot trobar-hi lloc, perquè hi ha lloc per tots. La gràcia d'aquesta manta rau en que requereix molta dedicació i atenció a cada pedaç concret, a la seva diferència.

3. Per una inclusió constructiva

La inclusió social bona crea capacitats i dona estabilitat per generar vincles sòlids els quals, de retruc, creen capacitats tot generant estabilitat. Per a construir-la entre tots es requereix de la continua conversa en i sobre les comunitats obertes, dinàmiques i plurals. Per tot plegat, la inclusió social és quelcom més complex i transversal que una mera qüestió de bones voluntats i lluita contra la pobresa i l'exclusió.

La inclusió social es construeix quotidianament en un equilibri malabar, donat el vertiginós canvi en el què estem instal·lat en les societats digitals contemporànies. I és malabar per l'acceleració, la globalització i els molts factors que cal tenir en compte. Proposo quatre criteris per a construir i reconstruir contínuament una desitjable inclusió social.

En primer lloc, l'atenció a les tres esferes del reconeixement (Honneth, 1997), cabdal per a la salut personal i social, cadascuna d'elles comporta obligacions morals diferents, parla amb veus diferents.

Segurament part de l'explicació de perquè algunes formes d'inclusió social són insuficients es degui a la reducció d'aquesta a la qüestió dels drets. Sense cap mena de dubte, aquests són molt importants, però el punt de vista moral inclou altres dimensions que la de la justícia i els contractes.

Segons la teoria del reconeixement, el desenvolupament saludable d'una persona requereix d'una primera esfera afectiva. S'hi creen les bases socials de l'autoconfiança, fruit de les relacions d'amor que donen les contades persones properes que, a casa, ens accepten incondicionalment i ens acullen com a subjectes de necessitat. En aquesta esfera la persona ocupa un lloc al llinatge, és algú a l'arbre genealògic del seu grup. En això som tots iguals, nascuts de mare, amb una llengua amb què ens parlen i des de la que ens narrem, amb un nom que ens identifica i un lloc d'origen. No som animals d'intempèrie, som mamífers, som d'afferraments, de llaços afectius de pell amb pell i de tenir arrels: la seva carència ens desnobreix. El recurs que crearia la capacitat per fer front a un canvi, l'autoconfiança, és el que s'ha retallat amb l'absència de reconeixement. En la inclusió social a vegades les famílies i els seus membres se senten als marges.

La segona esfera de reconeixement és la jurídica; ara s'acull la persona com a ciutadà igualment lliure per participar a l'àmbit públic. Es reconeix la persona com a subjecte de drets i s'alimenten així les bases socials de l'auto-respecte. No podem arribar a l'entesa de nosaltres mateixos com a portadors de drets, si no sabem les obligacions normatives a complir davant dels altres (Honneth, 1997, 133).. Pensem, per exemple, en com hem privat moltes persones amb discapacitat de drets infantilitzant-les i impedit-los una vida més independent. També les persones en entorns residencials veuen sovint menyspreats els seus drets a la intimitat, a la vida afectiva i sexual, a la participació política, etc. Com hem dit, quan pensem en inclusió social es tendeix a reduir-ho a aquesta esfera de la justícia.

La tercera esfera de reconeixement és la que Honneth anomena de la solidaritat, perquè en ella, des de comunitats que comparteixen valors i projectes, es valoren les diferències dels individus, les seves capacitats específiques, i es forgen les bases de l'autoestima. Per això és crucial que les persones i col·lectius se sentin inclosos i puguin desenvolupar i demostrar les seves capacitats essent reconegudes.

Totes tres esferes són importants, perquè conjuguen diferents dimensions. En totes hi ha obligacions, però de tarannà diferent. L'esfera de la justícia, que és una condició necessària i condició de possibilitat de que les altres dues es mantinguin en un mínim respectable, no és suficient.

La inclusió social ha d'incloure, valgui la redundància, les tres. Nosaltres, els humans, formem part de famílies i de comunitats: la primera no sempre és voluntària, la segona sí. Atendre la complexitat de la inclusió en les tres esferes del reconeixement- és fonamental. Si falla, hi ha ressentiment i, com és obvi, la inclusió es ressent també.

En segon lloc, l'universalisme interactiu, que requereix de justícia i també de cura, d'atenció individual, però també comunitària i dinàmica (Benhabib, 2006). L'universalisme exigeix poder voler per als altres (l'univers de les persones) el mateix que per a un. En comptes de merament preguntar-se a un mateix en el seu fur intern, si ho podria voler per a qualsevol persona això que pretén fer, ara li pregunta directament a l'altre, en un diàleg, interactiu, on l'altre no només contesta les preguntes (com en un interrogatori o en un examen), sinó que és qui ens interpel·la des dels marges, les afores, en les que intempestivament es troba i vol ser acollit, demanant reversibilitat (pensa en si es canviessin els lloc i tu estiguessis on jo en trobo ara). El diàleg és l'art de buscar la veritat i la justícia en el punt de vista de l'altre, i com tot art requereix pràctica i cura diàries.

En tercer lloc, altre criteri per a valorar el desenvolupament humà que permeten les comunitats inclusives és el desenvolupament de les capacitats (Nussbaum, 2006). Les capacitats (*capabilities*) al·ludeixen al que les persones són capaces de ser i fer, son drets però contextualitzats en els contextos reals. Als Estats de Dret sovint hem caigut en reconèixer, en tractats i lleis, els drets, malgrat que en la vida quotidiana les persones no els poden exercir. La llibertat de moviment, per exemple, no està garantida a una persona en cadira d rodes si encara patim d'accessibilitat a molts edificis.

Entre les 10 capacitats que esmenta Nussbaum, hi ha dues que són essencials: la raó pràctica (la capacitat de dur a terme un projecte de vida personal) i l'afiliació, per la nostra constitutiva interdependència. A més d'aquestes dues capacitats arquitectòniques, cal ressaltar la capacitat de jugar i riure o la del control sobre l'entorn material i polític. Sense inclusió social no hi ha joc, ni control de l'entorn, perquè l'exclusió és una mena de no-lloc. I no hi ha projecte perquè no hi ha vincles ni esperança: no ens sostenim bé tots sols, tampoc sense fe en el futur, que en l'aldea global contemporània ha de ser compartit.

En quart lloc, un criteri per a les polítiques d'acollida, és que aquestes no siguin qüestions procedimentals ni s'esgoten en la distribució econòmica. En efecte, la inclusió social no es resol, tot i que és cabdal, en cobrir allò material: calen la redistribució, i el reconeixement i canvis estructurals. Les polítiques públiques (recordem el que hem esmentat de Suècia) són necessàries, però fracassen si només les fem des de les administracions públiques. La resta d'organitzacions (escola, empreses, ONG's, associacions, etc.) juguen un paper nuclear en les esferes familiar i la comunitària amb deferència a les seves diferències. L'acollida no és ni un mer tràmit per

a fer papers i complir els protocols (són importants, ara bé, són mitjans, no fins). La manera com acollim i fem papers i tràmits és ja una manera de ser inclusiu.

Els humans necessitem certa estabilitat per a viure bé, més enllà de la “nuda vida” o la pura lluita per la supervivència. L'ètica parla de la vida bona, la proactiva, no la reactiva ni la reaccionària. Necessitem desenvolupar les nostres capacitats: res d'això és possible sense inclusió social. Són els vincles els que ens constitueixen. Es tracta de poden conèixer-nos com els actors que vàrem néixer desenvolupant una trama per altres escrita, mirar d'esdevenir autors, protagonistes de la trama, ara sí, escrita per nosaltres. I cal tenir capacitat d'explicar la història, de ser narradors, és a dir, de tenir projectes. Perquè qui narra la història és qui la fa (Arendt, 2005).

Nietzsche ens va recordar que qui té un per què per a viure pot suportar quasi qualsevol com (Nietzsche, 2002). Per als humans, sent com som socials, aquest per a que acaba concretant-se en un per a qui. Son aquests qui ens donen raons per a viure i per a creure que paga la pena l'esforç. Certament, cal esforç en això del conviure. Gloria Fuertes, en els seus concisos i grans versos, resumeix molt bé el nucli d'aquets esforç: “Lo primero, la bondad, lo segundo, el talento, y aquí termina el cuento” (Fuertes, 2011).

En efecte, la inclusió social avui requereix la bondat de qui obre portes i finestres de casa. I com la generositat, genera, en actuar i deixar passar a dintre, creem món humà. Ja se sap, en lloc com a casa i a casa hi ha lloc i ens fem costat. Així de senzill, així d'exigent.

Referències

- Arendt, H (2005): La condición humana. Barcelona, Paidós.
- Bauman, Z (2018): Amor líquido. Barcelona, Paidós.
- Benhabib, S (2006): El ser y el otro en la ética contemporánea. Barcelona, Gedisa.
- Brecht, B (1974): Historias del Seños Keuner. Barcelona, Editorial Barral.
- De la Boétie, E (2020). La sevidumbre voluntaria. Barcelona, Pàgina indòmita.
- Fuertes, G (2011): Poemas prácticos más que teóricos. Madrid, Editorial Torreozas.
- Honneth, A (1997): La lucha por el reconocimiento. Barcelona, Crítica.
- Nietzsche, F (2002): El crepúsculo de los ídolos. Madrid, Edaf.
- Nussbaum, M (2006): Las fronteras de la justicia. Barcelona, Paidós.

#InclusioCat · www.inclusio.cat